

Azərbaycan dilinin saflığının qorunması və təkmilləşdirilməsi zamanın tələbidir

□ Azərbaycan xalqının varlığını yaşadan ana dili min illərdir ki, onun milli və mənəvi varlığını, mövcudluğunu qoruyub saxlayır. Ona görə də ana dili xalqımızın qürur mənbəyidir. Xalqın tarixi kökləri, mədəni irsi, elmi təfəkkürü, ictimai inkişaf yolu məhz bu xəzində qorunur, bu saxlanma ilə yaşayır. Onu qorumaq isə dilin daşıyıcısı olan xalqın borcudur. Nəzərə alsaq ki, hazırda qloballaşma prosesi siyasi, iqtisadi və ictimai-mədəni təmərküzləşmə fonunda dilləri də yoxolma təhlükəsi ilə üz-üzə qoyur, onda ana dilini qoruyub-yaxşılaşdırmağın necə önəmli bir vəzifə olduğu bir daha aydın olur.

Zaman-zaman Azərbaycanın düşünən beyinləri də dili xalqın yaşaması üçün ən mühüm amil hesab etmiş, bu dəyərli mənəvi sərvəti kənar dillərin təsirindən qoruya bilmişlər. Azərbaycan müstəqilliyini qazandıqdan sonra milli şüurun inkişafı, demokratik cəmiyyət yaranması ana dilimizin təbii sahəsini genişləndirməyi bir zərurətə çevirdi. Bu dövrdən başlayaraq qəbul edilmiş bir sıra qanun və qərarlar isə yeni şəraitdə ana dilinin dövlət dili səviyyəsində inkişaf etməsi üçün yollar açır.

Ümummilli lider Heydər Əliyev hakimiyyətinin birinci dövründə olduğu kimi, müstəqillik illərində də Azərbaycan dilinin qorunub saxlanması, onun zənginləşdirilməsi istiqamətində böyük işlər gördü. 1995-ci il noyabrın 12-də qəbul edilmiş müstəqil dövlətimizin Konstitusiyasında Azərbaycan dili rəsmi dövlət dili elan olundu. Azərbaycan dilinin milli-mənəvi, siyasi-hüquqi haqqının bərpə olunması istiqamətində atılmış vacib addımlardan biri isə Prezident Heydər Əliyevin 18 iyun 2001-ci ildə imzaladığı “Dövlət dilinin təbii inkişafının təkmilləşdirilməsi haqqında” fərman oldu.

Bu fərmanda Azərbaycan dilinin tarixi inkişaf yolları, habelə müstəqil dövlətçilik atributu kimi rolu və funksiyası göstərilmiş, on il ərzində təbii vəziyyəti hərtərəfli nəzərdən keçirilmişdir. Eyni zamanda, problem və nöqsanlar müəyyənləşdirilərək onların aradan qaldırılması barədə müvafiq tapşırıqlar verilmişdir. Azərbaycan dilinin bütün ölkə miqyasında – mədəniyyət, elm, iqtisadiyyat, hərbi, səhiyyə, siyasət, tədris və təlim sahələrində təbii olunması zəruri və əməli cəhətdən əsaslandırıldı və Azərbaycan dilçiliyi ilə bağlı görüləcək işlərin əsas konturları verildi. Bununla da respublikamızda dövlət dilinin təbii inkişafının təkmilləşdirilməsi haqqında fərman Azərbaycan dilinin ölkənin iqtisadi, siyasi və mədəni həyatında işlənməsi zərurətini və bütün yazışma işlərinin Azərbaycan dilində aparılmasını rəsmiləşdirdi.

Doğrudan da, müstəqilliyimizin qazanılmasından sonra yaranmış tari-

xi şərait xalqımızın dünya xalqlarının ümumi yazı sistemində qoşulması üçün yeni perspektivlər açmış və latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasının bərpasını zəruri etmişdir. Bu amil isə dil haqqında müvafiq qanunun, eləcə də digər normativ aktların qəbul olunmasını sürətləndirmişdir. Məhz dilə dövlət səviyyəsində belə yanaşmanın nəticəsidir ki, “Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününümüz təsis edilməsi haqqında” 9 avqust 2001-ci il tarixli prezident fərmanı ilə xalqımızın əlamətdar bayramları sırasına biri də əlavə olunmuşdur.

Ulu öndər Heydər Əliyevin qətiyyəti, siyasi iradəsi və prinsipiallığı nəticəsində respublikamız həmin tarixdən etibarən tam şəkildə yeni əlifbaya – latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasına keçdi. Ötən əsrin 90-cı illərində hakimiyyətə yenidən qayıdışının ilk illərində bu məsələyə xüsusi diqqət ayıran ümummilli lider əlifbanın tərtibi prosesində də xalqın dilinin tarixi köklərinin qorunmasını, əlifbanın xalqın öz dilinin tələbatını əks etdirməsi tələbini qoymuşdur.

Bu istiqamətdə atılmış vacib addımlardan biri də ulu öndərin 2002-ci ildə imzaladığı “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Qanundur. Bu qanunda Azərbaycan dili müstəqil dövlətçiliyin əsaslarından biri olaraq qəbul edilmiş, onun digər dillər arasında yaşaması və təkmilləşdirilməsi sahəsində konseptual ideyalar irəli sürülmüşdür. Belə bir qanunun qəbulu ölkə Prezidenti kimi Heydər Əliyev tərəfindən dövlətin dil, milli kimlik siyasətinin uğurla aparılmasının nəticəsi olaraq ictimai xarakter daşımış və bununla yanaşı, həm də ana dilinə dövlət dili statusu qazandırmışdır.

Bu siyasət ulu öndərin sadıq davamçısı Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilməkdədir. Cənab Prezidentin ana dilinin dövlət dili kimi geniş, maneəsiz işləkliliyi üçün göstərdiyi siyasi qətiyyət, milli iradə, gördüyü məqsədyönlü işlər də Azərbaycan dilinin nüfuzunun yüksəlməsinə və türk dilləri arasında mötəbər mövqə qazanmasına xidmət edir. 2004-cü il yanvarın 12-də “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin

həyata keçirilməsi haqqında”, 2004-cü il yanvarın 14-də “Azərbaycan Milli Ensiklopediyasının nəşri haqqında”, eləcə də 2007-ci il 30 dekabrda “Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin Azərbaycan dilində nəşri nəzərdə tutulan əsərlərinin siyahısının təsdiq edilməsi haqqında” imzalanmış prezident sərəncamları ana dilinin həyatımızın bütün sahələrində tam və müfəssəl təbii gerçəkləşdirmişdir.

Dövlət başçısı İlham Əliyevin 2012-ci il 13 mayda imzaladığı “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı haqqında” sərəncam ana dilinin inkişafı istiqamətində mü-hüm addımdır. Azərbaycan dilçiliyinin qarşısında yeni vəzifələr qoyan bu sərəncam dilçiliyin hər sferasını özündə əks etdirir. Xüsusilə, dövlət müstəqilliyi, Azərbaycan dilinin dövlət dili statusu alması, yeni təhsil sisteminin yaradılması prosesində Terminologiya Komissiyasının da vəzifələri daha da artmışdır.

Bütün bunlar nəzərə alınaraq sərəncamda qeyd edilirdi: “Azərbaycan dilində termin yaradıcılığı sahəsində işlərin tənzimlənməsi və koordinasiya edilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Terminologiya Komissiyası yaradılsın”.

Bununla da Terminologiya Komissiyasına yeni hüquqi status verilmişdir. Müstəqillik illərində Azərbaycan dilinin lüğət tərkibində köklü dəyişikliklər baş verir. Bu hər şeydən əvvəl, Azərbaycan dilinin başqa dünya dilləri ilə birbaşa əlaqələri ilə bağlıdır. Ötən dövrdə sərəncamdan irəli gələn vəzifələr həyata keçirilmiş, Nazirlər Kabinetinin 26 noyabr 2012-ci il tarixli 277 nömrəli qərarı ilə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Terminologiya Komissiyası yaradılmışdır. Azərbaycan dilinin dövlət dili statusu alması, yeni təhsil sisteminin yaradılması prosesində Terminologiya Komissiyasının vəzifələri daha da artmışdır. Çünki, elmi-texniki tərəqqi, ictimai-siyasi həyatın inkişafı terminoloji sistemlərin fasiləsiz

olaraq dəyişməsinə və inkişafına təsir göstərir. Ona görə də terminologiyada baş verən dəyişiklikləri diqqətlə izləmək və terminologiyanın inkişafını həmişə düzgün istiqamətləndirmək zəruridir.

Bununla yanaşı, son dövrlərdə müasir Azərbaycan ədəbi dilinin tükənməz imkanlarından lazımcıca və düzgün istifadə edilməməsi narahatlıq doğurur. Ədəbi dilimizin özünəməxsus inkişaf qanunauyğunluqlarına xələf gətirə biləcək yad ünsürlərin üzə çıxarılması və qarşısının alınması istiqamətində mütəxəssislər heç də həmişə çeviklik nümayiş etdirə bilmirlər. Nəticə etibarilə dövlət dilimizin təbii sahəsində bir sıra problemlər özünü qabarıq şəkildə büruzə verir.

Dil dünya sivilizasiyasının, ictimai həyatın əksi olan müxtəlif elm sahələrinin birləşdiriyi kimi, ayrı-ayrı dillərin fonetik, leksik, qrammatik xüsusiyyətlərini də özündə birləşdirir. Ona görə də belə alınma və beynəlmilləl termin axını dilə daxil olan alınmaların tənzimlənməsi, dilimizin tələblərinə uyğunlaşdırılması kimi aktual problemləri meydana çıxarır. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Terminologiya Komissiyası dilimizin qorunması, saflığının təmin olunması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində qarşıda duran problemlərin həllində mühüm missiyyə daşıyır.

Bu tələb nəzərə alınaraq, 2016-cı ildə Terminologiya Komissiyasında “İzahlı dilçilik terminləri lüğəti”, “Rusca-İngiliscə-azərbaycanca hava nəqliyyatında kommersiya terminlərinin izahlı lüğəti”, “Coğrafiya terminləri lüğəti”, “Geokimya terminlərinin izahlı lüğəti”, “Pedaqoji terminlərin izahlı lüğəti”, “Jurnalistika terminləri lüğəti”, “Silahlı qüvvələrdə istifadə olunan hərbi terminləri lüğəti”, “İdman terminlərinin izahlı lüğəti”i müzakirə olunmuş, təkmilləşdirildikdən sonra bu lüğətlər komissiyanın qərarı ilə nəşr edilmişdir.

Respublikamız müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkədə yeni iqtisadi sistemin formalaşması iqtisadi biliklərin bir sıra istiqamətlərinin aktuallığını və əhəmiyyətini köklü

surətdə artırmışdır. Beynəlxalq əlaqələrin inkişafı, dünya elminə inteqrasiya terminologiyasının zənginləşməsinə səbəb olur. Müxtəlif elm sahələri üzrə kəşflər, ixtiralar və yeniliklər termin və anlayışlarda ifadə olunur. Tarixi-mədəni əlaqələr və dövlətlərarası münasibətlərlə, elmi-texniki tərəqqi və elmi bilik sahələrinin inkişafı ilə bağlı Azərbaycan dili leksikasında terminlərin xüsusi çəkisinin artması müşahidə edilir.

Azərbaycan dilində müxtəlif elm sahələrinə aid terminoloji baza dilin öz daxili imkanlarından əlavə rus və Avropa dillərindən alınmış beynəlxalq terminlərin əsasında formalaşmışdır. Yaranan terminlər dilin qrammatik qayda-qanunlarına uyğun olmaqla bərabər, anlayışı da məntiqi cəhətdən düzgün təyin etməlidir. Bu məsələnin həlli həm vahid beynəlxalq terminologiyanın yaradılmasına şərait yaradır, həm də elmlərin inkişafına təkan verir. Elmlərin inteqrasiyası, elmi biliklərin müxtəlif istiqamətdə inkişafı, elmi təcrübələrin, informasiyaların asanlıqla yayılması, başa düşülməsi üçün vahid terminoloji bazaya üstünlük verilməlidir. Terminoloji fondun yaradılması üçün müxtəlif sahələrə aid terminoloji lüğətlərin tərtibi vacibdir.

Terminologiya Komissiyasında son illərdə terminologiyanın inkişaf etdirmək və təkmilləşdirmək məqsədilə bu illər ərzində elmin, mədəniyyətin, ictimai-siyasi həyatın bütün sahələri ilə bağlı baş verən dəyişikliklər nəzərə alınaraq mühüm istiqamətlər müəyyənləşdirilmişdir. Bu müddət ərzində elmin, demək olar ki, bütün sahələrinə aid 100-ə yaxın terminoloji lüğət nəşr olunmuşdur. Lakin elmi-texniki tərəqqi, ictimai-siyasi həyatın inkişafı terminoloji sistemlərin fasiləsiz olaraq dəyişməsinə və inkişafına təsir göstərir. Ona görə də terminologiyada baş verən dəyişikliklər diqqətlə izlənilir və terminologiyanın inkişafı həmişə düzgün istiqamətləndirilir.

Digər tərəfdən, teleradiolar da və digər kütləvi informasiya vasitələrində verilən materiallar digər tələblərlə yanaşı, ədəbi dil normalarına da cavab verməlidir. Ancaq son zamanlar ölkəmizdə KİV-lərin

fəaliyyətinin genişlənməsi, internetin cəmiyyətin bütün həyatına nüfuz etməsinin sürətlənməsi nəticəsində ədəbi dil normalarının qorunmasını nəzərdə saxlamaq çətinləşmişdir. Belə şəraitdə dilin yad təsirlərdən qorunması, inkişaf etdirilməsi mühüm vəzifələrdən hesab edilir. Müasir şəraitdə Dil Komissiyasının fəaliyyəti məhz belə tələblər nəzərə alınmaqla qurulmalıdır. Dilimizin lüğət tərkibində özünü göstərən dəyişmələr cəmiyyətin müxtəlif inkişaf dövrlərində özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə fərqlənmişdir.

Ədəbi dilimizin özünəməxsus inkişaf qanunauyğunluqlarına xələf gətirə biləcək yad ünsürlərin üzə çıxarılması və qarşısının alınması istiqamətində mütəxəssislər heç də həmişə çeviklik nümayiş etdirə bilmirlər. Nəticə etibarilə dövlət dilimizin təbii sahəsində bir sıra problemlər özünü qabarıq şəkildə büruzə verir. Bunun üçün “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı” haqqında sərəncamın təbii edilməsi dilimizin inkişafı və tərəqqisi yolunda mühüm mərhələ kimi qiymətləndirilməlidir.

Heç şübhəsiz, Azərbaycan mədəniyyəti, elmi inkişaf etdikcə, müstəqil dövlətimiz möhkəmləndikcə Azərbaycan dili daha da zənginləşir, daha müasir, daha qlobal, analitik düşüncənin dilinə çevrilir. Azərbaycan dilinin təbii inkişafı üçün müstəqil dövlət təsiri göstərəcəkdir.

Son zamanlar ölkəmizin iqtisadi-siyasi həyatında, ictimai fikrində baş verən proseslər, yeniliklər dilin lüğət tərkibində dəyişmələrə səbəb olmuşdur. Belə ki, ölkə teleradiolarında və digər kütləvi informasiya vasitələrində verilən materiallar ümumi tələblərlə yanaşı, dil normalarına da cavab verməlidir. Ancaq son zamanlar dünyaya sürətlə açılan ölkəmizdə xarici KİV-lərin fəaliyyətinin genişlənməsi, internetin cəmiyyətin bütün həyatına nüfuz etməsi, insanların müxtəlif bilik sahələrinə aid məlumatları xarici

dillərdən birbaşa qəbul etməsinə sürətləndirmişdir.

Azərbaycan dilinin reklam işində istifadə edilməsində də ciddi qüsurlar müşahidə olunur, əcnəbi dilli lövhələr gənc nəslin azərbaycançılıq ruhunda tərbiyəsinə mənfi psixoloji təsir göstərir, televiziya ekranlarında bəzən filmlər dublyaj edilmədən göstərilir, Azərbaycan dilinin təbii dairəsi süni olaraq məhdudlaşdırılır, səfirlik, xarici nümayəndəlik və şirkətlərdə Azərbaycan dilinin işlənməsi yarıtmaz vəziyyətdədir. Göstərilən qüsurları aradan qaldırmaq üçün qəbul edilmiş dil sənədlərində mühüm tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur və həmin proses hazırda davam etməkdədir.

Bu baxımdan dil qanunvericiliyi ictimai-mənəvi həyatımızın bütün sahələrində Azərbaycan dilinin tam təbii sahəyə rəvac verir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev bugünlərdə daha bir sənəd – “Azərbaycan dilinin saflığının qorunması və dövlət dilindən istifadənin daha da təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında” fərman imzalayıb. Fərmanda Azərbaycan dilinin saflığının qorunmasını və dövlət dilindən istifadənin daha da təkmilləşdirilməsini təmin etmək məqsədilə, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq “Azərbaycan Respublikasının dövlət dilinin təbii sahəyə rəvac edən, kütləvi informasiya vasitələrində, internet resurslarında və reklam daşıyıcılarında ədəbi dil normalarının qorunmasını təmin edən, dövlət büdcəsindən maliyyələşən “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Dil Komissiyası yanında Monitoring Mərkəzi”nin yaradılması qərarı alınmışdır.

Dünya azərbaycanlılarının ümumi ünsiyyət vasitəsi, Azərbaycan Respublikasının dövlət dili olan Azərbaycan dilinin lokal tarixi və müasir nüfuzunun qorunub saxlanması milli-ictimai ehtiyac, mənəvi-mədəni borcumuzdur.

*Sayah SADIQOVA,
Nazirlər Kabineti yanında
Terminologiya Komissiyasının
sədr müavini, professor*